

Pracownia Badań i Innowacji Społecznych **Stocznia**

Cień partycypacji – Rola uzasadnienia politycznego począwszy od tworzenia polityki po praktykę – studium przypadku Setesdal, Norwegia

Tytuł oryginału:

**The shadow of participation – The role
of political rationale from policies to
practice – the case of Setesdal, Norway**

Mikaela Vasstrøm

tłumaczenie:
Stanisław Tekieli

**FUNDACJA
IM. STEFANA
BATOREGO**

Opracowanie powstało w ramach programu
Laboratorium Partycypacji Obywatelskiej
realizowanego przy wsparciu Fundacji im. Stefana Batorego.

**Cień partycypacji.
Rola uzasadnienia
politycznego począwszy
od tworzenia polityki
po praktykę – studium
przypadku Setesdal,
Norwegia**

O AUTORCE

Mikaela Vasstrøm jest doktorantką w Centrum Planowania Lasów i Krajobrazu Uniwersytetu Kopenhaskiego. Niniejsza publikacja stanowi część projektu doktoranckiego poświęconego zarządzaniu zasobami naturalnymi i rozwojowi obszarów wiejskich, mającego na celu zbadanie, na ile demokracja deliberatywna i procesy edukacji społecznej mogą poprawić stabilne zarządzanie zasobami naturalnymi.

Publikacja została przygotowana na konferencję *The Nordic Rural Futures: Pressures and Possibilities*, która odbywała się w Uppsali w dniach 3 – 5 maja 2010 roku.

STRESZCZENIE

Międzynarodowe trendy dominujące w ochronie środowiska podkreślają znaczenie lokalnego poziomu zarządzania jako kluczowego dla osiągnięcia stabilnego rozwoju. Procesy planowania partycypacyjnego mogą opierać się na różnych rodzajach zachęt i różnych argumentach. Argument utylitarny przy zachęcaniu do uczestnictwa to instrumentalne wykorzystanie partycypacji na poziomie lokalnym w celu zwiększenia legitymacji, ograniczania konfliktów i efektywniejszej realizacji projektów politycznych opracowywanych na poziomie krajowym. Natomiast zachęty typu emancypacyjnego starają się pozyskać zaangażowanie na poziomie lokalnym przede wszystkim dlatego, że obywatele mają prawo do wygłaszania opinii na temat naszych wspólnych zasobów, a po drugie, ponieważ w ramach procesu demokratycznego można stworzyć kanał komunikacji deliberatywnej wspierający nowe poglądy i zaangażowanie na rzecz stabilnego zarządzania naszymi wspólnymi dobrami.

W kilku regionach Norwegii przeprowadzono ostatnio, na zlecenie Ministerstwa Ochrony Środowiska, nowy proces planowania, angażujący lokalne i regionalne szczeble administracji w celu stworzenia całościowego planu rozwoju i zarządzania na podstawie najnowszych zdobyczy nauk środowiskowych. Cel tego procesu planowania był podwójny: 1) zabezpieczenie siedlisk dzikich reniferów poprzez kompleksowe planowanie i zarządzanie dużymi obszarami, 2) zbadanie potencjału rozwojowego obszarów wiejskich w tym regionie. Tak określone cele i struktura procesu planowania rodzą kilka pytań dotyczących podstawowych zachęt i zamiarów związanych z pozyskiwaniem lokalnego uczestnictwa jak i legitymacji samego procesu i zaufania do niego. Niniejszy artykuł podnosi dwie kwestie: W jaki sposób zdefiniowana centralnie zachęta do planowania partycypacyjnego wpływa na lokalny proces uczestnictwa? Jak na ten proces wpływa wiedza nauk środowiskowych?

Niniejsza praca analizuje krytycznie, w jaki sposób treść projektu rozporządzenia w tej sprawie Ministerstwa Ochrony Środowiska, w połączeniu z historycznym kontekstem konfliktów związanych z ochroną zasobów naturalnych wpływają na proces planowania partycypacyjnego w opisywanym regionie południowej Norwegii. Nasze badanie stwierdza, że udział społeczności lokalnej jest tu pozyskiwany przede wszystkim ze względów utylitarnych, a proces podejmowania decyzji zdominowany jest przez ekspertów nauk środowiskowych, co faworyzuje tradycyjny układ władzy oparty na agencjach centralnych. Sytuacja taka prowadzi do frustracji i braku zaufania wśród mieszkańców lokalnych gmin, zmniejszając legitymizację procesu, oraz podnosząc poziom konfliktu z władzami centralnymi. Niniejszy artykuł opisuje też, jak uzasadnianie podstaw polityki planowania wpływa na sam proces oraz stwierdza, że potrzebne są alternatywne sposoby wdrażania lokalnego uczestnictwa. Nasze badanie wskazuje na demokrację deliberatywną i edukację społeczną jako na ważne polityczne zachęty w podejmowaniu wyzwania jakim jest tworzenie systemu stabilnego zarządzania zasobami naturalnymi oraz rozwój obszarów wiejskich.

**Cień partycypacji.
Rola uzasadnienia
politycznego począwszy
od tworzenia polityki
po praktykę – studium
przypadku Setesdal,
Norwegia**

WPROWADZENIE

Sprzeczne ze sobą programy istnieją w wielu obszarach wiejskich w Europie i krajach skandynawskich. Z jednej strony istnieje silny nacisk na rozwój obszarów wiejskich i aktywizacji społeczności danego regionu (OECD, 2005), często przy założeniu wykorzystywania zasobów naturalnych, tj. wielofunkcyjnego krajobrazu, jako bazy do tego rozwoju (Ministerstwo Żywności i Rolnictwa, 2006, Ministerstwo Żywności i Rolnictwa, 2005; Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, 2009; OECD, 2005, Komisja Europejska, 2004). Z drugiej strony istnieje dość powszechna zgoda na poziomie międzynarodowym co do potrzeby ochrony naszego środowiska naturalnego ze szczególnym naciskiem na ochronę różnorodności biologicznej i na funkcjonowanie służb ekologicznych (Ministerstwo Ochrony Środowiska, 2009, UNEP, 1992). Ta dychotomia ochrony środowiska przy jednoczesnym wykorzystywaniu zasobów naturalnych i osadzony w niej konflikt wartości wpływa na planowanie wykorzystania i procesy zarządzania zasobami naturalnymi jak i prowadzi do „niecnych” praktyk godzenia interesów i światopoglądów w kontaktach z instytucjonalnymi i dyskursywnymi strukturami władzy (Rittel i Webber, 1973; Lachapelle & McCool, 2005).

Wyzwania te są również określane jako dychotomia kontroli decyzyjnej nad wykorzystaniem zasobów naturalnych podzielonej między władze lokalne i centralne. Zasoby naturalne o ogólnym znaczeniu dla społeczeństwa w przeszłości były zarządzane przez rząd centralny i zdecentralizowane władze administracyjne. Takie zasoby znajdują się głównie na obszarach wiejskich, dostarczając tym ostatnim zasadniczego potencjał rozwoju jak i powodu do konfliktów. W ostatnich dziesięcioleciach zakwestionowano trwałość i zasadność konwencjonalnych praktyk systemu nakazowego. Konwencja o różnorodności biologicznej jak również konwencja IUCN podkreślają prawo i odpowiedzialność społeczności lokalnych za udział w podejmowaniu decyzji dotyczących środowiska naturalnego w danym regionie oraz przekonanie, iż zarządzanie zasobami naturalnymi powinno być zdecentralizowane do najniższego możliwego poziomu. Obecnie istnieje szerokie porozumienie na poziomie międzynarodowym co do stosowania partycypacji lokalnej jako sposobu na zwiększenie legitymizacji, ograniczanie konfliktów, tworzenie własności i większego uwzględniania stabilnego rozwoju w zarządzaniu zasobami naturalnymi. Na poziomie polityki wpływa to na nowe kierunki działań oficjalnych władz, podkreślając, że społeczności wiejskie mają samoistne prawo do udziału w planowaniu ochrony środowiska, a ponadto posiadają kluczowe znaczenie w zarządzaniu zasobami naturalnymi w swoim regionie (IUCN, 2009; UNECE, 1998).

Stosując się do takiego międzynarodowego rozumienia roli partycypacji, a jednocześnie będąc związany zobowiązaniem do wdrażania konwencji na temat różnorodności biologicznej, rząd norweski przyjął dwa powiązane ze sobą cele dotyczące zarządzania zasobami naturalnymi: 1) stworzenie dużych obszarów ochrony siedlisk zwierząt i rzadkich biotopów (Ministerstwo Ochrony Środowiska, 2009); 2) zachęcanie lokalnych władz do przyjęcia krajowych zasad ochrony środowiska oraz tworzenia lokalnego wsparcia dla zarządzania obszarami zgodnie z celami krajowymi (Ministerstwo Finansów, 2009). Lokalne zarządzanie obszarami ochrony środowiska naturalnego jest podejściem stosunkowo nowym w Norwegii, gdzie odpowiedzialność za te kwestie należała tradycyjnie do państwa, czyli Ministerstwa Ochrony Środowiska (ME), Dyrekcji Zarządzania Zasobami Naturalnymi (DN) i zarządców zdecentralizowanych okręgów (Reitan, 2004; Hovik i Reitan, 2004).

Znaczenie polityczne norweskich okręgów oraz kwestia rozwoju obszarów wiejskich było tradycyjnie bardzo duże, a stworzenie dużych obszarów ochronnych i parków narodowych doprowadziło do rozległych konfliktów między obszarami wiejskimi a organami centralnymi (Daugstad, Svarstad i Vistad, 2006; Falleth i Hovik, 2008). Mimo że na poziomie politycznym rząd krajowy sprzyja partycypacji lokalnej, to w praktyce na poziomie biurokratycznym władze, a konkretnie DN i zarządcy okręgów, są wobec tej idei bardziej wstrzemięźliwi (Sandström, Hovik i Falleth, 2008). Jednak naciskany przez międzynarodowe trendy i podmioty lokalne, rząd centralny zwrócił się w ostatnim dziesięcioleciu ku polityce zarządzania w większym stopniu opartego o szczebel lokalny. Jednak uzasadnienie tej zmiany wydaje być oparte głównie na argumentach pragmatycznych: dążeniu do zmniejszenia skali konfliktów między podmiotami lokalnymi a państwowymi oraz woli pozyskania większego lokalnego zaangażowania w realizowaniu celów krajowej polityki ochrony środowiska (Falleth i Hovik, 2006), nie biorąc pod uwagę wymiaru emancypacyjnego.

Postulat stworzenia stabilnego zarządzania zasobami naturalnymi oraz rozwoju obszarów wiejskich wydaje się bezdyskusyjny, jednak środki zmierzające do jego osiągnięcia są różne w zależności od przyjętego uzasadnienia. Mimo przyjęcia modelu zarządzania opartego w większym stopniu na szczeblu lokalnym, nadal istnieją luki, które trzeba przezwyciężyć w celu stworzenia stabilnych praktyk

**Cień partycypacji.
Rola uzasadnienia
politycznego począwszy
od tworzenia polityki
po praktykę – studium
przypadku Setesdal,
Norwegia**

zarządzania w szerokim znaczeniu. Obecnie stosowane praktyki zarządzania zasobami naturalnymi skłaniają się ku raczej instrumentalnemu wdrażaniu strategii i programów opracowanych w agencjach państwowych, często z elementem partycypacji, jak rundy przesłuchań, ale niekoniecznie z jednoczesnym przekazywaniem w dół kompetencji odnoszących się do samego procesu podejmowania decyzji (Hansen, 2007). Element partycypacji jest zatem często elementem wplecionym w mechanizmy ustanowione przez agencje krajowe, oparte na wiedzy naukowej dotyczącej środowiska naturalnego i zezwalające na lokalny wpływ jedynie w określonym zakresie (Nielsen i Nielsen, 2007). Quaghebeur i inni (2004) w podobny sposób analizuje rolę, jaką w procesie partycypacji odgrywają układy władzy, oraz stawia pytanie, czy „uczestnicy” są w stanie uczestniczyć w tym procesie w inny sposób niż pozostający w obrębie z góry ustalonych mechanizmów.

Krytyczne głosy wskazują na fakt, iż w procesach partycypacyjnych osadzony jest potencjał „tyranii”, to jest, że istniejące struktury władzy (np. agencje rządowe, przedsiębiorstwa lokalne itp.) mogą próbować wykorzystywać etos „uczestnictwa” do manipulowania i realizacji własnego programu (Cooke i Kothari, 2001; Daugstad, 2010). Takie pozorne „procesy partycypacyjne” mogą być wykorzystywane jako alibi dla realizacji polityki krajowej lub interesów komercyjnych, pozwalając lokalnym uczestnikom na podejmowanie decyzji jedynie w zakresie wyznaczonym przez władzę wyższej hierarchii. Innymi słowy: „Pozwolono nam zdecydować, o ile zdecydujemy tak, jak oni chcą, żebyśmy zdecydowali”. Tymczasem partycypacja nie polega tylko na instrumentalnym odwróceniu struktur decyzyjnych w obrębie centralnie określonych ram, ale także na zezwoleniu na to, aby drogą społecznej edukacji w kolektywnych procesach demokratycznych rozwijana była praktyka przekazywania kompetencji w odniesieniu do stabilnego rozwoju naszego wspólnego krajobrazu.

STABILNY ROZWÓJ, WIEDZA I DEMOKRACJA

Podwójna dychotomia ochrony środowiska wobec jego wykorzystania oraz zarządzania centralnego wobec lokalnego jest wysoce konfliktogenna. Pierwszy z tych wymiarów musi zmierzyć się z koncepcjami stabilnego rozwoju, a drugi z kwestią demokratycznego punktu widzenia. Dodatkowym czynnikiem dla obu tych wymiarów jest silna pozycja wiedzy nauk środowiskowych, która daje przywileje (i siłę decydowania) niektórym podmiotom w zakresie określenia wartości właściwych dla środowiska naturalnego i stabilnego rozwoju, a tym samym w pewnym stopniu możliwości kształtowania rozwoju obszarów wiejskich.

Zamiast pytać, czym jest stabilny rozwój, możemy zadać pytanie, kto definiuje pojęcie stabilnego rozwoju, przyznając w ten sposób, że definicja stabilnego rozwoju jest kwestią interpretacji i przyjętych wartości. Definicja stabilnego rozwoju przeszła drogę od definicji zasadniczo ekologicznej do szerszej definicji, obejmującej elementy gospodarcze, społeczno-kulturowe, a także etyczne, odnoszące się do kwestii równości i sprawiedliwości (Clausen, Hansen i Tind, 2010). Rozszerzenie koncepcji stabilnego rozwoju w międzynarodowych konwencjach doprowadziło do sytuacji, w której politycy i planiści musieli włączyć w swą pracę aspekty partycypacyjne. Opracowanie nowych strategii planowania, które potrafiłyby sprostać wyzwaniom związanym ze stabilnym rozwojem i partycypacją, jest jednak zadaniem niełatwym (Hansen, 2007).

Ideologia planowania, która znalazła się pod wpływem tragicznej kondycji naszych wspólnych dóbr, a także pozytywistycznego paradygmatu, faworyzuje rozwiązania w zakresie polityki i zarządzania oparte na tradycji centralizmu i systemu nakazowego, która z kolei bazuje na redukcjonizmie naukowym (Ostrom, 1990; Nelson, Howden i Smith, 2008). Paradygmat zarządzania naukowego w polityce ochrony środowiska uznaje redukcjonizm naukowy jako jedyne dopuszczalne źródło wiedzy, eliminując inne źródła. Z tego punktu widzenia wydaje się oczywiste, że w zarządzaniu zasobami naturalnymi potrzebny jest udział ekspertów zewnętrznych, którzy poinformowaliby słabo wykształcone podmioty lokalne, że ich działania stanowią zagrożenie dla stabilnego wykorzystania zasobów. Takie podejście nie tylko nie uznaje znaczenia lokalnych źródeł wiedzy, ale ignoruje również potrzebę interdyscyplinarnych i całościowych badań złożoności systemów społeczno-ekologicznych, których forma byłaby na tyle elastyczna, by dostosować się do szybko zmieniających się realiów (Berkes, 2003). Szeroko zakrojone badania wykazują, że zbiorowe podmioty lokalne są w stanie tworzyć instytucje zdolne do zarządzania stabilnym wykorzystaniem wspólnych dóbr, tym samym kwestionując tezę Hardina o tragicznej kondycji tych dóbr (Ostrom, 1999; Ostrom, 1990).

Folke (2006) między innymi twierdzi, że konwencjonalne wykorzystanie wiedzy na temat zasobów naturalnych w sposób uproszczony traktuje fenomen relacji człowieka z naturą i pomija fakt, że natura i krajobraz są ze sobą nierozzerwalnie związane. W związku z tym polityka i rozwiązania praktyczne nastawione na stabilne zarządzanie zasobami naturalnymi muszą poszerzyć swój oparty na biologii punkt widzenia, uwzględniając obecność człowieka, w celu stworzenia w perspektywie długoterminowej praktyk stabilnego rozwoju.

Ostrom (1990) opisuje różne zasady utrzymywania się zagnieżdżonych hierarchii zarządzania, które można interpretować jako poziomy znaczenia partycypacji. Pierwszym jest poziom tworzenia polityki. Ten poziom dotyczy praktyki rządzenia i określa kształt i zakres elastyczności kolejnych poziomów. Poziom zbiorowy strukturyzuje system podejmowania decyzji, określając, kto jest „uprawniony” do zabierania głosu. Ostatnim jest poziom operacyjnych wyborów w zarządzaniu działaniami praktycznymi. Ostrom (1990) twierdzi, że podczas analizy wspólnej puli zasobów eksperci nauk społecznych są zobowiązani do uwzględnienia wszystkich tych poziomów, a nie tylko poziomu operacyjnego przy użyciu prostych modeli, ponieważ takie uproszczenie „paradoksalnie skutkuje zwiększeniem centralizacji władzy politycznej” (Ostrom, 1990, s. 216).

Obecne modele partycypacji obywatelskiej dotyczą głównie operacyjnego poziomu hierarchii, zajmując się rzeczywistym zarządzaniem zasobami naturalnymi. Ma to kilka skutków dla „uczestnictwa obywatelskiego”:

1. Zmęczenie partycypacją: lokalne podmioty stają się sfrustrowane i obojętne na inicjatywy „partycypacji obywatelskiej”, ponieważ narasta wśród nich przekonanie, że ich opinie nie są w jakikolwiek sposób brane pod uwagę.
2. „Bezprawne działania na szczeblu lokalnym”: lokalny punkt widzenia na wykorzystanie ziemi i zarządzanie surowcami naturalnymi, które nie pozostają w zgodzie z polityką wyższego szczebla, jest z definicji nie do przyjęcia, ponieważ nie stanowi on części tej polityki.
3. Opieranie decyzji na zerodowanej wiedzy: Ignorowanie wiedzy lokalnej, miejscowych doświadczeń i wartości w tworzeniu polityki, co prowadzi do wykluczenia z procesu ważnych punktów widzenia jak i potencjalnych wspólnych rozwiązań dla wyzwań związanych z zarządzaniem zasobami naturalnymi. (Vandenabeele i Goordon, 2007; Svennevig i Clausen, 2009).

Bjorkell (2008) stosuje teorię wspólnej puli do problematyzacji obecnego znaczenia partycypacji obywatelskiej na poziomie tworzenia polityki oraz na poziomie zbiorowych zasad jak i jej znaczenia dla udanego zarządzania zasobami naturalnymi. Jeśli lokalni uczestnicy nie są w stanie wpływać na reguły gry - to jak reguły te mogą uwzględniać lokalne warunki i uzyskać miejscową akceptację? By zapewnić autentyczne uczestnictwo ważne jest, aby podmioty lokalne nie tylko były zapraszane do działania zgodnie z wcześniej określonymi regułami, ale także brały udział w procesie ich definiowania. Daugstad (w pracy, która niebawem ma zostać opublikowana) w podobny sposób kwestionuje próby uproszczenia procesów mających prowadzić do rzeczywistego lokalnego uczestnictwa i krytykuje wiele takich procesów jako wykorzystujące w podejmowaniu decyzji system nakazowy, ukryty jedynie za fasadą retoryki partycypacyjnej. Teoria wspólnej puli zakłada, że im więcej użytkowników ma wpływ na system hierarchii, tym bardziej ich udział zyskuje akceptację i tym bardziej będą oni gotowi do podjęcia odpowiedzialnego i świadomego działania. Akceptacja jest naturalną potrzebą człowieka i warunkiem wstępnym, by legitymizacja obywatelska i tożsamość polityczna nabrała ludzkiego charakteru. Tak rozumiana partycypacja ujmuje nie tylko uzasadnione roszczenia do uczestnictwa, ale również moralny i etyczny wymiar prawowitego zaangażowania się w społeczny proces podejmowania decyzji (Hansen, 2007).

Pragmatyczne czy użytkowe uzasadnienie zastosowania partycypacji jest, zdaniem Vandenabeele i Gordona (Vandenabeele i Goordon, 2007), nieetyczne z demokratycznego punktu widzenia, ponieważ wyklucza deliberacyjny dialog i substancję demokratyczną oraz prowadzi do zmęczenia partycypacją. Autorzy ci twierdzą, że wykorzystanie partycypacji musi być oparte na uzasadnieniu dającym ludziom prawo do wywierania wpływu na przyszłość naszych wspólnych dóbr. Co więcej, twierdzą, partycypacja może doprowadzić do demokratycznej debaty i społecznej edukacji, ponieważ mobilizuje ona różnorodne doświadczenia, wiedzę i punkty widzenia, które mogą stymulować pojawianie się nowych pomysłów. Według tej argumentacji, prawdziwe uczestnictwo lokalne może stworzyć więcej praktyk prowadzących do osiągnięcia stabilnego rozwoju, ponieważ służy ono szerszemu rozumieniu zasobów naturalnych, pobudza kreatywne zarządzanie i zwiększa zaangażowanie społeczności lokalnej.

**Cień partycypacji.
Rola uzasadnienia
politycznego począwszy
od tworzenia polityki
po praktykę – studium
przypadku Setesdal,
Norwegia**

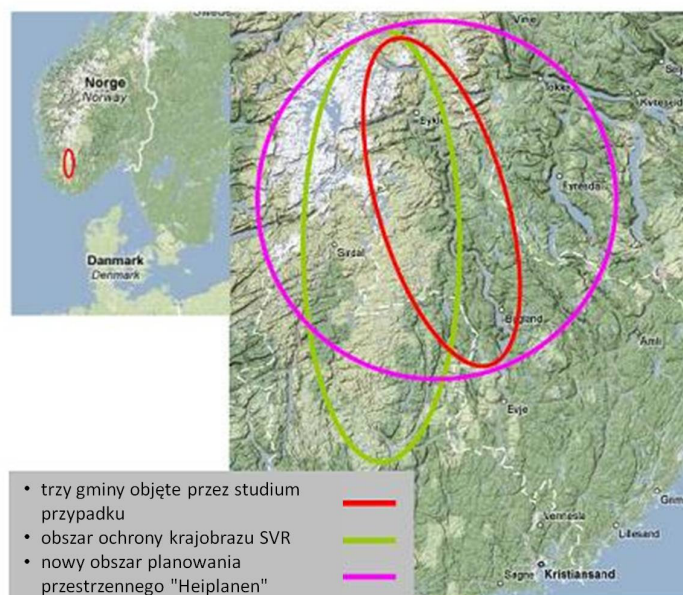

Powyższe stwierdzenie podkreśla, że coraz ważniejsze staje się analizowanie, jak uzasadnienie przyjęte dla danej polityki wpływa na proces planowania i partycypację lokalną. Czy proces oparty na zasadzie efektywności i zmniejszaniu poziomu konfliktów osiąga zamierzone cele? Podobnie coraz bardziej ważne staje się pytanie, jak udział w takim planowaniu ekspertów z dziedziny nauk środowiskowych wpływa na lokalne uczestnictwo i stabilność wyników.

Poniższy akapit pokrótce przedstawia obszar omawianego tu studium przypadku i zawiera przegląd planów ochrony środowiska na tym obszarze. Następnie przedstawimy metody gromadzenia danych i wreszcie omówione zostaną pozyskane w wyniku niniejszej pracy wnioski.

HISTORIA PLANÓW OCHRONY PRZYRODY W SETESDAL

Setesdal jest doliną znajdującą się w głębi lądu, w południowej części Norwegii, w regionie górzystym; składa się z trzech gmin, zamieszkiwanych łącznie przez ok. 3.500 mieszkańców, którzy żyją na obszarze ok. 4.500 km². Osady wiejskie znajdują się w dolnej części doliny, wzdłuż rzeki Otra i fiordu Bygland; a zachodnia i wschodnia część górzysta posiada rzadko rozrzucone tradycyjne chaty pasterskie, których dziś używa się do celów rekreacyjnych.

Rysunek 1: Mapa usytuowania gmin objętych przez niniejsze studium przypadku i dwa powiązane obszary objęte planem ochrony zasobów naturalnych

Idea utworzenia obszaru ochrony przyrody w Setesdal-Ryfylke powstała w 1974 roku, i była stale forsowana przez DN i zarządców okręgów od lat 80-tych. Lokalny opór wobec przyjęcia tego planu doprowadził do utworzenia planu uwzględniającego wielorakie cele, w którym w szerokim stopniu uczestniczyli przedstawiciele administracji lokalnej i centralnej, właściciele gruntów, grupy interesów handlowych i ekologicznych. Tworzenie planu zakończyło się przyjęciem kompromisu co do ochrony obszaru 2.500 km², który został następnie przyjęty przez władze gmin (wybieralne rady). Następnie jednak doszło do interwencji DN, która zażądała od zarządców okręgów stworzenia planu alternatywnego – plan ten, którego projekt powstał w 1995 roku, obejmuje ochronę obszaru 3.500 km². Interwencja DN w ten szeroki proces partycypacji wywołała reakcję podmiotów lokalnych i regionalnych. Sprawa została wniesiona do parlamentu, który nakazał rządowi, aby dany obszar podlegał lokalnemu procesowi zarządzania (Falleth i Hovik, 2006). W roku 2001 doprowadziło to do utworzenia dużego obszaru ochrony przyrody, zwanego górami Setesdal-Vesthei Ryfylke (SVR), który był pierwszym z czterech obszarów podlegających lokalnemu procesowi zarządzania (Falleth i Hovik, 2008). Celem ochrony krajobrazu jest w tym przypadku zapewnienie ochrony siedliska najbardziej na całym świecie wysuniętego na południe stada dzikich reniferów oraz zachowanie rzadkich biotopów.

**Cień partycypacji.
Rola uzasadnienia
politycznego począwszy
od tworzenia polityki
po praktykę – studium
przypadku Setesdal,
Norwegia**

Obszar chronionego krajobrazu jest zarządzany zgodnie z przepisami ochrony przyrody. Od 2001 do 2010 r. obszar ten był zarządzany lokalnie przez politycznie sterowaną międzygminną grupę wykonawczą. W roku 2010 system ten został zmieniony: obecnie nadal składa się z międzygminnej grupy wykonawczej, ale jej kierownika wyznacza teraz zarządca okręgu. Ta zmiana nie została przyjęta przychylnie przez władze lokalne, które argumentują, że obecnie obszar ten jest w praktyce kontrolowany przez agencje państwowe.

Od czasu utworzenia tego obszaru chronionego krajobrazu, i równoczesnego utworzenia parków narodowych w kilku regionach Norwegii, narastała międzynarodowa presja na ochronę jedyne w Europie stada dzikich reniferów. Doprowadziło to do powstania nowej rundy procesu planowania regionalnego w całej Norwegii, w celu zabezpieczenia siedlisk dzikich reniferów. Powołano interdyscyplinarny zespół naukowców, menedżerów i praktyków dla zbadania możliwości i konsekwencji wspólnej obecności na tym terenie reniferów i ludzi. DN zleciła Norweskiemu Instytutowi Badań Środowiska Naturalnego (NINA) prowadzenie badań oraz opracowanie sprawozdania pt. „Dzikie renifery a społeczeństwo”, które zostało opublikowane w 2004 roku. Sprawozdanie to zaleciło m.in. wyznaczenie dużych regionów ochrony dzikich reniferów, w celu umożliwienia całościowego planowania wszystkich siedlisk stada.

Po opublikowaniu sprawozdania NINA, Ministerstwo Ochrony Środowiska wyznaczyło dziewięć „regionów ochrony dzikich reniferów” w Norwegii, w celu utworzenia całościowego planu zarządzania ochroną siedlisk dzikich reniferów. W 2007 r. w projekcie rozporządzenia w tej sprawie Ministerstwa Ochrony Środowiska, rozesłanym między innymi do DN, zarządców okręgów, administracji gmin i okręgów, władz powiatu i gmin, z prośbą do administracji okręgu o stworzenie całościowego planu ochrony dla obszarów górskich, które mają szczególne znaczenie dla dzikich reniferów (Ministerstwo Ochrony Środowiska, 2007b). Doprowadziło to do realizacji, w najbardziej na południe wysuniętym regionie kraju, procesu „Heiplanen”: czyli tworzenia regionalnego planu na obszarze obejmującym 18 gmin w pięciu różnych okręgach. Trzy ujęte w niniejszym studium przypadku gminy Setesdal stanowią rdzeń tego obszaru nowego planu regionalnego, a w 2010 r. cały obszar tych gmin został objęty przez mapę obszarów ochrony dzikich reniferów (Plan programowy, 2009). Postrzeganie planu różni się między poszczególnymi gminami, od ogólnej akceptacji do bezpośredniego konfliktu. Gminy Setesdal stanowią najbardziej konfliktowy obszar całego planu (Jastrej, informacja osobista).

METODY I GROMADZENIE DANYCH

Wyniki empiryczne na potrzeby niniejszej pracy były zbierane z wykorzystaniem różnych źródeł i różnych metod. Badania archiwalne wykorzystano dla zapewnienia zrozumienia historycznego kontekstu planowania zarządzania zasobami naturalnymi w Norwegii, a zwłaszcza kwestii związanych z obszarem niniejszego studium. Badań bezpośrednich i obserwacji uczestniczącej, wraz z przeprowadzaniem wywiadów z zainteresowanymi stronami, użyto do zbierania informacji na poziomie lokalnym na temat aktualnego postrzegania sytuacji. Triangulacja tych różnych źródeł danych pozwoliła na bardziej całościowe zrozumienie i stworzenie szczegółowego obrazu obecnej percepcji i konfliktów obecnych w procesach planowania zarządzania zasobami naturalnymi, zwłaszcza w odniesieniu do aspektów legitymizacji, demokracji i stabilnego rozwoju.

Cień partycypacji.
Rola uzasadnienia
politycznego począwszy
od tworzenia polityki
po praktykę – studium
przypadku Setesdal,
Norwegia

Tabela 1. Metody gromadzenia danych

Metoda	Źródło/podmioty	Dokumentacja danych
Badania archiwalne	<ul style="list-style-type: none">■ projekt rozporządzenia Ministerstwa Ochrony Środowiska■ ocena sprawozdań z wcześniejszych (partycypacyjnych) procesów planowania zasobów naturalnych■ plan programowy dla Heiplanen	<ul style="list-style-type: none">■ Dokument źródłowy/ rozporządzenie
Bezpośrednie spostrzeżenia ze spotkania <ul style="list-style-type: none">■ Wstępne spotkanie informacyjne na temat celów i kształtu procesu Heiplanen	<ul style="list-style-type: none">■ władze gminne i politycy■ mieszkańcy gminy■ władze okręgu■ zarządcy okręgów■ grupy interesu■ kierownik projektu Heiplanen	<ul style="list-style-type: none">■ szczegółowy protokół ze spotkania■ refleksje zapisane bezpośrednio po spotkaniu
Spostrzeżenia członków spotkania <ul style="list-style-type: none">■ Międzygminny dialog na temat Heiplanen – wymiar gminny■ Całodzienne spotkania z przedstawicielami każdej z trzech gmin w celu wyjaśnienia kwestii konfliktowych i korzyści płynących z Heiplanen■ Przesłuchania obywatelskie na temat Heiplanen w każdym z trzech gmin objętych badaniem	<ul style="list-style-type: none">■ władze administracyjne gminy i okręgu oraz władze szczebla politycznego, kierownik projektu Heiplanen.■ mieszkańcy trzech gmin objętych badaniem	<ul style="list-style-type: none">■ szczegółowe protokoły ze spotkań■ refleksje zapisane bezpośrednio po spotkaniu■ protokoły i refleksje zweryfikowane przez uczestników spotkań
Dyskusje interesariuszy	<ul style="list-style-type: none">■ władze gminy i politycy■ władze okręgu■ kierownik projektu procesu planowania regionalnego w danym obszarze objętym badaniem	refleksje zapisane bezpośrednio po każdej dyskusji

**Cień partycypacji.
Rola uzasadnienia
politycznego poczynsży
od tworzenia polityki
po praktykę – studium
przypadku Setesdal,
Norwegia**

SPOSTRZEŻENIA EMPIRYCZNE

Spostrzeżenia empiryczne podzielono na dwa rozbieżne poziomy planowania - poziom centralny (poziom państwa) i poziom lokalny gminy - w celu zilustrowania różnic w percepcji (uzasadnienia dla) kształtu i mechanizmów planowania, a także zlokalizowania głównych miejsc konfliktu. Poziom państwa jest tu definiowany jako Ministerstwo Ochrony Środowiska, Dyrekcja Zarządzania Zasobami Naturalnymi (DN) i zarządcy okręgów, a spostrzeżenia te opierają się na oficjalnych dokumentach i obserwacji bezpośredniej. Poziom lokalny jest tu zdefiniowany jako administracja gminna, lokalne elity polityczne i obywatele. Spostrzeżenia oparte są na bezpośredniej obserwacji uczestniczącej i wywiadach.

Poziom krajowy

Zgodnie z projektem rozporządzenia Ministerstwa Ochrony Środowiska, proces planowania Hei-planen opiera się na uzasadnieniu stworzenia całościowych planów na dużych obszarach w celu zapewnienia siedlisk dzikich reniferów, a także wykorzystanie potencjału związanego z rozwojem obszarów wiejskich regionu. Projekt ten wyraźnie podkreśla, że uzasadnieniem dla stworzenia regionów ochrony dzikich reniferów jest połączenie ochrony i wykorzystania krajobrazu, czyli innymi słowy zabezpieczenie siedlisk dzikich reniferów przy jednoczesnym badaniu możliwości rozwoju obszarów wiejskich. Jednakże ten sam dokument również jasno stwierdza, że założeniem procesu planowania jest w tym przypadku zabezpieczenie siedlisk dzikich reniferów i że obszar objęty planem należy zdefiniować w oparciu o stan wiedzy nauk środowiskowych.

W odniesieniu do podejmowania decyzji, projekt rozporządzenia jest bardziej wieloznaczny: „zwiększone przekazywanie odpowiedzialności na poziom gmin zwiększa zapotrzebowanie na wyraźne sygnały od państwa w zakresie polityki krajowej” (Ministerstwo Ochrony Środowiska, 2007a). Z jednej strony projekt wyraźnie określa jako organ zwierzchni planowania lokalne i regionalne procesy polityczne, co ma służyć pozyskaniu lokalnego umocowania i zaangażowania oraz usprawnieniu dialogu pomiędzy różnymi interesariuszami zaangażowanymi w proces. Z drugiej strony projekt odnosi się do wiedzy naukowej jako bazy prowadzenia samego procesu: „wszelkie decyzje powinny być podejmowane na bazie najnowszych osiągnięć nauk środowiskowych...”. Podejście to znajduje również odzwierciedlenie wśród podmiotów wymienionych jako te, których zaangażowanie jest niezbędne na poziomie lokalnym i regionalnym: zarządca okręgu, rada ds. dzikich reniferów, podmioty reprezentujące nauki środowiskowe oraz interesy ekologiczne, dotyczące siedlisk dzikich reniferów. Wreszcie, cały plan ma być zaaprobowany przez Dyrekcję Zarządzania Zasobami Naturalnymi, a w razie konfliktu założeń planu z polityką krajową Ministerstwa Ochrony Środowiska będzie uprawnione do ingerowania w plan i przedstawianie orzeczeń alternatywnych (Jastrey, informacja osobista).

Założenie oparcia się na wiedzy nauk środowiskowych jest ponadto odzwierciedlone w równoległym akcie Ministerstwa Ochrony Środowiska, które zleciło środowisku naukowemu (narodowemu centrum badań nad dzikimi reniferami) sporządzenie „mapy obszarów występowania dzikich reniferów”, czyli określenie granic możliwych siedlisk dzikich reniferów, przy równoczesnym określeniu obszarów kluczowych dla aktywności reniferów. Mapa ta była wykorzystywana jako punkt wyjścia do decyzji, jaki obszar ma zostać włączony do regionalnego planu przed rozpoczęciem procesu regionalnego; proces tworzenia mapy nie podlegał czynnikom natury politycznej.

Perspektywa lokalna

„Musimy być ostrożni, aby nie użyć procesu jako politycznego alibi dla posunięć, które zostały ustalone biurokratycznie” - burmistrz jednej z 18 gmin na wstępnym spotkaniu informacyjnym 5 listopada 2009 r.

Legitymizacja całego procesu jest kwestionowana przez wszystkie podmioty gminne: administrację, elity polityczne i obywateli. Źródłem tej frustracji jest przede wszystkim znaczenie przypisane ekspertom nauk przyrodniczych. Szczególnie silne frustracje wywołało zlecenie stworzenia mapy obszarów występowania dzikich reniferów, która ma być używana jako „baza naukowa w planowaniu”. Zrodziło to bowiem obawy, że takie założenie będzie sprzyjać wykorzystywaniu wiedzy naukowej do faktycznego sterowania całym procesem dla osiągnięcia celów, które już z góry zostały określone na poziomie biurokratycznym przez DN i zarządców okręgów. Ta nieufność jest dodatkowo podsycana praktyką działania zarządców okręgów, którzy już wcześniej użyli mapy siedlisk dzikich reniferów jako

**Cień partycypacji.
Rola uzasadnienia
politycznego począwszy
od tworzenia polityki
po praktykę – studium
przypadku Setesdal,
Norwegia**

powodu sprzeciwu wobec realizacji planów gminnych, mimo iż sama mapa nie była jeszcze przyjęta w planie procesu. Gminy, w oparciu o te doświadczenia, coraz bardziej nieufnie podchodzą do uruchomienia procesu, kwestionując jego legitymizację w odniesieniu do kwestii podejmowania decyzji lokalnych, jak również przewidywalność planu jeśli chodzi o planowanie przyszłości gminy (w odniesieniu do praktyki działań zarządcy okręgu).

Na powstawanie oporu wobec planu wpływają również konkretne skutki, jakie wdrożenie planu może mieć dla warunków życia i możliwości rozwoju gmin. Gminy obawiają się, że proces doprowadzi do powstania ogólnego planu ochrony obejmującego cały region, nie pozostawiając w praktyce żadnych terenów (jedynie 1-6% całego obszaru) na rozwój obszarów wiejskich. Na poziomie konkretnych posunięć oznacza to ograniczenie działalności takiej jak budowa nowych domów czy rozwój gospodarki turystycznej. Ograniczone mogą również zostać działania mocno osadzone w tradycji i kulturze, jak łowiectwo i rybołówstwo, ruch drogowy (niemotorowy i motorowy), sieć szlaków turystycznych, odbudowa tradycyjnych chat pasterskich itp.

Krytyka planu opiera się także na poczuciu, że lokalne inicjatywy są lekceważone. Na obszarach lokalnych, o których tu mowa, dzikie renifery występowały od wieków, są one częścią lokalnej tożsamości i sposobu życia. We wszystkich trzech gminach istnieje silne pragnienie zabezpieczenia siedlisk dzikich reniferów. W przypadku tego jednak procesu, a przede wszystkim równoległego procesu tworzenia mapy obszarów występowania dzikich reniferów, lokalne podmioty uważają, że ich wiedza i doświadczenie zostały zignorowane. Powoduje to ogólne przekonanie, że w procesie w dalszym ciągu nie będą uwzględniane lokalne doświadczenia i wiedza, a same lokalne podmioty nie będą w stanie wpływać na proces planowania.

KONFLIKT I POTENCJAŁ

Konflikt wokół procesu planowania i skutków wdrożenia Heiplanen ma dwa wymiary: związany ze strategicznym sprawowaniem władzy i wymiar związany z materiałami operacyjnymi. Kwestia wiedzy, która definiowałaby pojęcie stabilnego rozwoju, wpływa na oba te wymiary. Strategiczny wymiar sprawowania władzy dotyczy zasadniczo kwestii legitymizacji procesu decyzyjnego, komunikowania się z agencjami państwowymi, przewidywalności praktyk planowania oraz użycia (nadużycia) lub ignorowania wiedzy. Wymiar związany z materiałami operacyjnymi dotyczy przede wszystkim konkretnych konsekwencji dla rozwoju oraz warunków życia ludzi i reniferów, działalności budowlanej, ruchu drogowego i turystyki.

Pozostaje zatem pytanie, czy jest to kwestia przekazywania uprawnień do zarządzania krajową polityką, czy też chodzi tu o możliwość stworzenia dostosowanych do warunków lokalnych (i zaakceptowanych) planów stabilnego rozwoju? W niniejszej pracy stwierdzamy, że obecny system zarządzania państwem wydaje się akceptować uczestnictwo lokalne głównie z przyczyn pragmatycznych. Głównym argumentem za partycypacją lokalną w procesach zarządzania zasobami naturalnymi jest stworzenie lokalnego umocowania dla polityki krajowej (Falleth i Hovik, 2008; Ministerstwo Finansów, 2009). W tym sensie idea lokalnej partycypacji nie jest przede wszystkim oparta na woli doprowadzenia do lokalnych dyskusji oraz ustaleniu wspólnych celów w drodze procesów deliberacyjnych. Przeciwnie, uczestnictwo lokalne jest kwestią instrumentalnego wdrożenia procedur zarządzania opracowanych przez agencje administracji centralnej. Cały etos „partycypacji” jest zatem zredukowany do troski o pozyskanie lokalnego poparcia dla polityki krajowej oraz do unikania potencjalnego konfliktu bądź też zwiększenia skali aktualnie istniejącego konfliktu.

Takie wykorzystanie partycypacji stawia społeczność lokalną przed „paragrafem 22”: zostaje ona zaproszona do udziału w centralnie określonych procedurach, jednak bez możliwości zmiany ram negocjacji; społeczność ta jest praktycznie pozbawiona możliwości kwestionowania legalności procesu, ponieważ sama jest stroną w tym procesie „uczestniczącą”. Uzasadnienie dla stworzenia wydajnych i lokalnie przyjętych metod zarządzania zasobami naturalnymi traci realny sens, a nawet służy za pożywkę powstawaniu konfliktów i narastaniu nieufności. Podobnie, projekt rozporządzenia Ministerstwa Ochrony Środowiska zalecający oparcie się na wiedzy nauk środowiskowych jako naukowej podstawie do podejmowania decyzji, de facto wyklucza lokalną ocenę stabilności stosowanych praktyk. Ponadto podejście to nie korzysta z wiedzy opartej na doświadczeniach lokalnych, co jest swoistym wyrazem braku zaufania do kompetencji podmiotów lokalnych.

**Cień partycypacji.
Rola uzasadnienia
politycznego począwszy
od tworzenia polityki
po praktykę – studium
przypadku Setesdal,
Norwegia**

Kilku naukowców zainteresowanych partycypacją lokalną w obszarze zarządzania zasobami naturalnymi w Skandynawii kwestionowało to pozornie partycypacyjne, a w rzeczywistości instrumentalne podejście. Krytykują oni zasadność praktyk faworyzujących wiedzę ekspercką, tym samym pozostawiając lokalne kwestie do rozstrzygnięcia przez centralnie ustalone decyzje (Grönholm, 2009; Björkell, 2008; Daugstad, 2010; Nielsen i Nielsen, 2007). Uzasadnienie dla takich pozornie partycypacyjnych procesów jest utylarne i oparte na argumentach zwiększenia wydajności i zredukowania skali konfliktu.

Wyniki tej pracy podkreślają zatem potrzebę krytycznego analizowania uzasadnienia podawanego dla polityki i procesów planowania. Okazuje się, że utylarne uzasadnienie tworzenia efektywnego zarządzania zasobami naturalnymi i służące ograniczeniu konfliktów nie osiąga swych celów. Autorka twierdzi, że w związku z tym niezbędne jest ponowne przemyślenie zasad polityki i procesów planowania, w celu wypracowania uzasadnienia emancypacyjnego, które wykorzystywałoby proces demokratyczny i proces społecznej edukacji jako sposób realizacji wspólnych planów i praktyk zmierzających do osiągnięcia stabilnego rozwoju. Taka zmiana uzasadnienia prawdopodobnie prowadziłaby zarazem do zwiększenia efektywności i ograniczenia skali konfliktów.

Aby doprowadzić do powstania stabilnych praktyk w dłuższej perspektywie konieczne będzie zaangażowanie obywateli i władz zamieszkujących i pracujących w regionach, gdzie występują dane zasoby naturalne. Jedynie w ramach procesu demokracji deliberatywnej, koncentrując się na społecznej edukacji, można sformułować i wdrożyć prawdziwą legitymizację i zasadniczo uzgodnione definicje stabilności. Takie procesy pozwalają na krytycznie podejście do idei rozwoju i zarządzania, poprzez dialog na płaszczyźnie zarówno poziomej jak i pionowej, umożliwiając przyjęcie krytycznego stanowiska wobec utopijnych perspektyw wykorzystania naszych wspólnych dóbr.

BIBLIOGRAFIA

Berkes, F. (2003). Rethinking Community-Based Conservation. *Conservation Biology*, 18, 621-630.

Björkell, S. (2008). Resistance to Top-Down Conservation Policy and the Search for New Participatory Models. In J. Keulartz & G. Leistra (Eds.), *Legitimacy in European Nature Conservation Policy: Case Studies in Multilevel Governance* (ss. 109-126). Springer.

Clausen, L. T., Hansen, H. P., & Tind, E. (2010). Democracy and Sustainability - A lesson learned from modern nature conservation. In M. Figueroa, B. Elling, E. Jelsøe, & K. A. ielsen (Red.), *A new agenda for sustainability* (Aldershot: Ashgate).

Cooke, J. & Kothari, U. (2001). *Participation The New Tyranny*. London: Zed Books.

Daugstad, K. (2010). The participatory dimension in nature conservation processes: examples of ideology and practice from Norway. In M. Jones & M. Steneke (Red.), *The European Landscape Convention: the challenge of participation* (Springer).

Daugstad, K., Svarstad, H., & Vistad, O. I. (2006). A case of conflicts in conservation: Two trenches or a three-dimensional complexity? *Landscape Research*, 31, 1-19.

Komisja Europejska (2004). *Nowe warunki dla rozwoju obszarów wiejskich UE*. Bruksela: Wspólnoty Europejskie.

Falleth, E. I. i Hovik, S. (2006). *Lokal forvaltning af store verneområder - evaluering av kommunal forvaltning i Setesdal/Vesthei Ryfylkeheiane* (Rep. No. 18). Oslo: Norsk Institutt for By- og Regionsforskning.

Falleth, E. I. i Hovik, S. (2008). *Lokal forvaltning av store verneområder - Erfaringer fra fire forsøk (Local management of large protection areas - experiences from four trials)* (Rep. No. 11). Oslo: Norsk Institutt for by- og regionforskning (Norweski Instytut Badań nad Rozwojem Miast i Regionów).

Folke, C. (2006). The economic perspective: Conservation against development versus conservation for development. *Conservation Biology*, 20, 686-688.

Cień partycypacji.
Rola uzasadnienia
politycznego począwszy
od tworzenia polityki
po praktykę – studium
przypadku Setesdal,
Norwegia

- Grönholm, S. (2009). Governing national parks in Finland: the illusion of public involvement. *Local Environment: The International Journal of Justice and Sustainability*, 14, 233-243.
- Hansen, H. P. (2007). *Demokrati og Naturforvaltning - en kritisk sociologisk-historisk analyse af nationalparkudviklingen i Danmark*. Praca doktorska Roskilde University, Roskilde.
- Hovik, S. & Reitan, M. (2004). National environmental goals in search of local institutions. *ENVIRONMENT AND PLANNING C: Government and Policy*, 22, 687-700.
- IUCN (2009). *Resolutions and Recommendations: World Conservation Congress 5-14 October 2008* International Union for Conservation of Nature and Natural Resources.
- Lachapelle, P. R. i McCool, S. F. (2005). Exploring the Concept of "Ownership" in Natural Resource Planning. *Society and Natural Resources*, 18, 279-285.
- Ministerstwo Ochrony Środowiska. (2007a). Fylkesdelplan for bruk og vern av prioriterte fjellområder - fastsetting av nasjonale villreinområder.
- Typ dokumentu: dokument źródłowy/rozporządzenie
- Ministerstwo Ochrony Środowiska. (2007b). Fylkesdelplaner for bruk og vern av prioriterte fjellområder - fastsetting av nasjonale villrein områder (Plany okręgowe użycia i ochrony priorytetowych regionów górskich - utworzenie narodowych obszarów ochrony dzikich reniferów).
- Typ dokumentu: dokument źródłowy/rozporządzenie
- Ministerstwo Ochrony Środowiska (2009). *Ot.prp.nr.52 2008/2009 Naturmangfoldsloven - om lov om forvaltning av naturens mangfold* Miljøverndepartementet (Ministerstwo Ochrony Środowiska).
- Ministerstwo Finansów (2009). *St.meld.nr.1 2008-2009 Om Nasjonalbudsjettet 2009* Finansdepartementet (Ministerstwo Finansów).
- Ministerstwo Żywności i Rolnictwa (2005). *Landbruk mer enn landbruk (Agriculture more than agriculture)* Det kongelige Landbruks- og Matdepartament (Ministerstwo Żywności i Rolnictwa).
- Ministerstwo Żywności i Rolnictwa (2006). *St.prp.68 2005/2006 Om jordbruksoppgjøret 2006 - endringer i statsbudsjettet 2006* Det kongelige Landbruks- og Matdepartament (Ministerstwo Żywności i Rolnictwa).
- Ministerstwo Rozwoju Regionalnego (2009). *St.meld.nr.25 2008/2009 Lokal Vekstkraft og framtidstru - Om distrikts- og regionalpolitikken* Det Kongelige Kommunal og Regional Departament (Ministerstwo Rozwoju Regionalnego).
- Nelson, R., Howden, M., & Smith, M. S. (2008). Using adaptive governance to rethink the way science supports Australian drought policy. *Environmental Science & Policy*, 588-601.
- Nielsen, K. A. & Nielsen, B. S. (2007). *Demokrati og naturbeskyttelse - Dannelse af borgerfællesskaber gennem social læring - med Møn som eksempel*. København: Frydenlund.
- OECD (2005). *The New Rural Paradigm - Policies and Governance* Paryż: OECD.
- Ostrom, E. (1990). *Governing the Commons - The evolution of Institutions for Collective Action*. Nowy Jork: Cambridge University Press.
- Ostrom, E. (1999). Coping with tragedies of the commons. *Annual Review of Political Science*, 2, 493-535.
- Quaghebeur, K., Masschelein, J., & Nguyen, H. H. (2004). Paradox of Participation: Giving or Taking Part. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 14, 154-165.
- Reitan, M. (2004). Politicisation and professional expertise in the policy of nature conservation. *Local*

**Cień partycypacji.
Rola uzasadnienia
politycznego poczawszy
od tworzenia polityki
po praktykę – studium
przypadku Setesdal,
Norwegia**

Environment: The International Journal of Justice and Sustainability, 9, 437-450.

Rittel, H. i Webber, M. (1973). Dilemmas in a General Theory of Planning. *Policy Sciences*, 4, 155-169.

Sandström, C., Hovik, S., & Falleth, E. I. (2008). *Omstridd natur - trender & utmaninger i Nordisk naturforvaltning*. Umeå: Borea.

Svennevig, I. & Clausen, L. T. (2009). Naturen mellemlokal viden og videnskab. In P. Agger, A. Reenberg, J. Læssøe, & H. P. Hansen (Eds.), *Naturens Værdi - Vinkler på danskernes forhold til naturen* (København: Gads Forlag).

UNECE. (1998). Konwencja z Aarhus - Konwencja o dostępie do informacji, udziale społeczeństwa w podejmowaniu decyzji oraz dostępie do sprawiedliwości w sprawach dotyczących środowiska.

Typ dokumentu: dokument źródłowy/rozporządzenie

UNEP. (1992). Konwencja na temat różnorodności biologicznej.

Typ dokumentu: dokument źródłowy/rozporządzenie

Vandenabeele, J. & Goordon, L. (2007). Participatory Planning in protected areas: exploring the social-science contribution. In A.E.J. Wals (Ed.), *Social learning towards a sustainable world* (ss. 197-208). Wageningen: Wageningen Academic Publishers.

Inne źródła:

Jastrey, John, kierownik projektu Heiplanen, władze okręgu Rogaland

Plan programowy dla Heiplanen, 2009, władze okręgów Aust-Agder, Vest-Agder, Telemark, Rogaland, i Hordaland, www.heiplanen.no